

Załącznik nr 3

dr Renata Dźwigoł
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków

Autoreferat

1. Imię i nazwisko

Renata Dźwigoł

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

1992 – dyplom magistra filologii polskiej

Wydział Humanistyczny, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

2000 – stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa

Wydział Humanistyczny, Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Tytuł rozprawy doktorskiej: *Polska ludowa terminologia mitologiczna*

promotor: prof. dr hab. Tadeusz Szymański

recenzenci: prof. dr hab. Wiesław Boryś, prof. dr hab. Edward Stachurski.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

Od 1 października 1992 r. do chwili obecnej – Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (asystent w Katedrze Języka Polskiego, od 1 listopada 2000 r. adiunkt, początkowo w Katedrze Języka Polskiego, po powołaniu w 2007 r. nowej katedry – w Katedrze Lingwistyki Kulturowej i Komunikacji Społecznej).

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.):

a) Cykl recenzowanych artykułów naukowych opatrzony tytułem

Frazemy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ w polszczyźnie. Ujęcie antropocentryczne

b) Artykuły wchodzące w skład cyklu (w kolejności uwzględniającej problemowe ujęcie zagadnienia, zgodnie ze sposobem omówienia zaproponowanym w punkcie c) autoreferatu)

1. Renata Dźwigoł, 2011, *Diabeł tkwi... we frazeologii*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 90: „Studia Russologica” IV. *Europa Słowian w świetle socjo- i etnolingwistyki. Przeszość, terażniejszość*, red. Elżbieta Książek, Maria Wojtyła-Świerzowska, Kraków, s. 42-51.
2. Renata Dźwigoł, 2011, *Boskie a diabelskie – na podstawie polskich przysłów i frazeologizmów*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 107: „Studia Linguistica” VI. *Dialog z tradycją*, cz. 1, red. Stanisław Koziara, Ewa Młynarczyk, Bogusław Skowronek, Kraków 2011, s. 208-223.
3. Renata Dźwigoł, 2015, *O człowieku w aspekcie fizycznym – na podstawie jednostek frazeologicznych z komponentem „diabeł”*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. X, s. 111-130.
4. Renata Dźwigoł, 2014, *O aktywności człowieka – na podstawie jednostek frazeologicznych z komponentem ‘diabeł’*, [w:] *Język w środowisku wiejskim. Gwara – społeczeństwo – kultura*, t. II, red. Elżbieta Rudnicka-Fira, Małgorzata Błasiak-Tytuła, Kraków, Collegium Columbinum, s. 133-150.
5. Renata Dźwigoł, 2016, *„Ś ciebie mo diaboł pociechę”. O charakterze człowieka na podstawie frazeologizmów i paremii z pola leksykalno-semantycznego <DIABEŁ>*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. Maciej Rak i Kazimierz Sikora, Kraków, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, s. 195-208.
6. Renata Dźwigoł, 2018, *Frazemy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ wyrażające i opisujące cechy charakteru człowieka*, [w:] *W kręgu dawnej polszczyzny*, red. Maciej Mączyński, Ewa Horyń, Ewa Zmuda, t. V, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, s. 37-69.
7. Renata Dźwigoł, 2011, *„Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle” – o diable i komunikacji między ludźmi (na podstawie polskich przysłów i frazeologizmów)*,

- [w:] *Komunikacja międzyludzka. Leksyka. Semantyka. Pragmatyka*, t. II, red. Ewa Komorowska, Katarzyna Kondzioła-Pich, Szczecin, Wydawnictwo Zapol, s. 73-86.
8. Renata Dźwigoł, 2012, *O liczbie diabłów – na podstawie polskich frazeologizmów i przysłów*, [w:] *Komunikacja międzyludzka. Leksyka. Semantyka. Pragmatyka*, t. III, red. Ewa Komorowska, Katarzyna Kondzioła-Pich, Anna Ochrynowicz, Szczecin, Wydawnictwo Zapol, s. 100-119.
9. Renata Dźwigoł, 2014, *O „diabelskich” nazwach i nazwaniach*, [w:] *Polono-Slavica in honorem Maria Wojtyła-Świerzowska*, red. naukowa Leszek Bednarczuk, Halina Chodurska, Anna Mażulis-Frydel, Krakowskie Studia Slawistyczne II, Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 77-90.
10. Renata Dźwigoł, 2016, *Nazwy z zakresu kultury materialnej motywowane pojęciami z zakresu kultury duchowej*, [w:] *Dialog z Tradycją*, t. V: *Językowe dziedzictwo kultury materialnej*, red. Ewa Młynarczyk i Ewa Horyń, Kraków, Collegium Columbinum, s. 15-33.
11. Renata Dźwigoł, 2016, *Diabeł w reklamie – aspekt kulturowy i językowy*, [w:] *Język a media. Zjawiska językowe i komunikacyjne we współczesnych mediach*, red. Bogusław Skowronek, Ewa Horyń, Agnieszka Walecka-Rynduch, Kraków, Collegium Columbinum, s. 191-203.
12. Renata Dźwigoł, 2014, *„Ni pies, nie bies” – jednostki frazeologiczne z komponentami ‘pies’ oraz ‘diabeł’ w polszczyźnie*, [w:] *Životinje u frazeološkom ruhu*, urednica Ivana Vidović Bolt, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, s. 1-13.

c) Omówienie celu naukowego ww. prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

I. Materiał badawczy. Cel, przedmiot analizy. Inspiracje badawcze. Stan badań

Materiał badawczy stanowiły połączenia wyrazowe z komponentem będącym nazwą diabła (komponent o znaczeniu ‘diabeł’) lub jej derywatem adiektywnym (komponent o znaczeniu ‘diabelski’)¹, mające w polszczyźnie status połączeń ustabilizowanych. Zarówno tradycyjnie rozumiane frazeologizmy: frazy, wyrażenia, zwroty, w tym wyrażenia porównawcze oraz włączane do szeroko rozumianej frazeologii wyrażenia frazeologiczne o statusie nazw (por. Nowakowska 2001), jak również przysłowia (por. Bralewski 2005)

---

¹ Na prawach wyjątku uwzględnionych zostało kilka frazemów z komponentem *piekło*, było to podyktowane wynikami prowadzonej analizy.

i powiedzenia. Zostały one objęte terminem *frazem*², bowiem wspólną i wystarczającą cechą jednostek uznawanych za frazemy jest ich wielowyrazowość i odtwarzalność – w danej sytuacji i dla wyrażenia danego znaczenia (por. Chlebda 1991, 1993/2001). Na potrzebę całościowego ujmowania frazeologizmów i przysłów zwracali uwagę inni badacze, Anna Tyrpa i Maciej Rak: „Rozróżnienie tych dwóch klas [frazeologizmów i przysłów – R.D.] jest nierzadko problematyczne, gdyż niektóre frazeologizmy pochodzą od przysłów (genetycznie są ich fragmentami), bywa też, że przysłowia powstają przez rozwinięcie związków frazeologicznych. Wskazana zależność przemawia na korzyść frazematyki, niwelującej tego typu problemy klasyfikacyjne” (Rak 2016: 90, zob. też Tyrpa, Rak 2015: 10).

O doborze materiału analitycznego decydowało kryterium formalne: spetryfikowane połączenie wyrazowe zawiera w swoim składzie komponent ‘diabeł’ lub komponent ‘diabelski’. Danie pierwszeństwa kryterium formalnemu przed kryterium semantycznym pozwoliło uwzględnić podczas opracowywania tematu nie tylko te frazemy, których znaczenie odnosi się do człowieka, ale również te, za pomocą których konceptualizowane są rzeczy, zjawiska stanowiące składniki świata, który człowieka otacza. Taki dobór materiału analitycznego wynika z przyjętych założeń i wyznaczonych celów badawczych.

Jednostki zostały wyekscerpowane ze źródeł leksykograficznych rejestrujących polszczyznę ogólną (historyczną i współczesną) oraz polszczyznę dialektalną, ponieważ przyjęłam założenie, że opis będzie miał charakter panchroniczny (jednostki notowane w dawnej polszczyźnie nie zostaną oddzielone od jednostek notowanych w polszczyźnie współczesnej) oraz niedyferencjalny (jednostki gwarowe nie zostaną oddzielone od jednostek ogólnopolskich). Nie bez wpływu na takie założenie pozostawały trzy kwestie szczegółowe: 1. część spośród zgromadzonych jednostek ma swoją dokumentację i w polszczyźnie ogólnej (standardowej), i w dialektach, co poświadczają m.in. zapisy *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* zredagowanej pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego (NKPP), która stała się podstawą ekscerpcji materiału analitycznego, 2. cennym źródłem materiału był sześciotomowy *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty³, który powstał w czasie gdy kaszubszczyzna oficjalnie, urzędowo traktowana była jako dialekt, a nie jako język regionalny (tak od roku 2005), 3. wiele jednostek ma charakter recesywny (zastosowanie więc perspektywy synchronicznej nie pozwoliłoby na w miarę pełny przegląd materiału). Dodatkowym argumentem było to, iż DIABEŁ to pojęcie odgrywające niepoślednią kulturową oraz językową rolę zarówno w polskiej kulturze ludowej, jak i „nieludowej”. Diabeł jest bowiem nie tylko centralną postacią polskiej demonologii ludowej, ale i – w wymiarze religijnym, chrześcijańskim – symbolem zła oraz grzechu.

Inspiracją do podjęcia badań była dla mnie teza mówiąca o tym, że język ma charakter antropocentryczny: „[...] w języku – tworze ludzkim zostaje utrwalony obraz rzeczywistości widzianej i doświadczanej przez człowieka, świat, którego najważniejszym składnikiem jest właśnie człowiek” (Pajdzińska 1990/2006: 113), leżąca u podstaw rozwijanego wspólnie

---

² Termin ten nie jest konsekwentnie używany we wszystkich artykułach tworzących cykl. Oprócz niego posługuję się terminami: *frazeologizm*, *przysłowie*, *jednostka frazeologiczna*, *jednostka paremiologiczna*, *paremia*.

³ Materiał z tego słownika wykorzystał w swoich monografiach frazeologicznych Jerzy Treder (1989, 2000).

nurtu badań językoznawczych (w tym frazeologicznych) przyjmujących kulturową koncepcję języka. Ciekawym poznawczo wydało mi się zbadanie nie tyle tego jak diabeł jest widziany przez człowieka, ile tego jak to pojęcie z zakresu kultury duchowej (DIABEŁ, także DIABELSKI) jest do człowieka odnoszone. Moim celem było ukazanie jak we frazeologii oraz paremiologii polskiej pojęcia DIABEŁ, DIABELSKI są przez człowieka mówiącego (*homo loquens*) wykorzystywane – z położeniem nacisku na to, że konstruuje one nie tylko opis diabła, ale i (w moim ujęciu – przede wszystkim) służą do mówienia o człowieku: do opisu człowieka, do wyrażania przez niego różnych stanów emocjonalnych, a także do nazywania elementów świata, który człowieka otacza.

O wyborze antropocentrycznej perspektywy badawczej zdecydował ponadto fakt, iż istniały już opracowania dotyczące obrazu diabła we frazeologii i paremiologii, przy czym najobszerniej ten temat został opracowany przez Jarosławę Iwczenko – w niepublikowanej rozprawie doktorskiej pt. *Postać diabła we frazeologii i paremiologii polskiej i wschodniosłowiańskiej* (UMCS, 2007b)⁴, a także artykułach jej autorstwa: *Funkcje oraz predykaty diabła we frazeologii polskiej i ukraińskiej. Rekonstrukcja wyobrażeń ludowych* (2005), *Образ чорта у польській фразеологічній та пареміологічній картині світу* (2007a), *Diabeł we frazeologii polskiej i rosyjskiej. Motywy główne* (2009)⁵, *Pan w zielonym stroju. Diabeł w paremiologii i frazeologii łужицьkiej* (2008). Podobny charakter mają prace: Kingi Różańskiej *Językowo-kulturowy obraz mocy piekielnych w rosyjskiej i polskiej frazeologii i paremiologii* (2008), Małgorzaty Taranek *Obraz diabła w węgierskiej frazeologii* (2012), Doroty Dziewońskiej-Kiss i Zsuzsanny Ráduly *Obraz diabła w polskiej i węgierskiej frazeologii* (2013). Obraz diabła odzwierciedlony w polskiej frazeologii i/ lub paremiologii był też opisywany przez innych autorów (nie zawsze językoznawców): Kazimierza Długosza (2001, 2007), Annę Kaczan (2005), Henrykę Andrzejczak (2007), Elżbietę Skorupską-Raczyńską (2008), Jacka Głazewskiego (2010), Martę Gawęł (2015), ale tylko nieliczni z nich zwracali uwagę w swoich artykułach na to, że prezentowane jednostki (poprzez znaczenia) odnoszą się również do człowieka.

Niektóre frazemy z komponentem ‘diabeł’ (w liczbie kilku/ kilkunastu) znalazły się wśród jednostek stanowiących podstawy materiałowe monografii tematycznych: Anny Krawczyk-Tyrpy *Tabu w dialektach polskich* (2001), Emila Popławskiego *Frazemy z biblijnymi nazwami osobowymi w gwarach polskich* (2014)⁶, Doroty Adamiec *Frazeologia religijna okresu baroku (na tle tendencji kulturowych epoki)* (2007)⁷, a także artykułu naukowego *Frazeologia demoniczna w utworach religijnych do XVII wieku* autorstwa

---

⁴ Autorka zrekonstruowała obraz diabła w oparciu o schemat analizy postaci mitologicznej opracowany przez grono badaczy na czele z Ludmiłą N. Winogradową i Swietłaną M. Tołstojową w Instytucie Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk, służący do szczegółowego opisu oraz identyfikacji każdej postaci z mitologii słowiańskiej. Uwzględniła m.in. takie kategorie jak: wygląd diabła, charakter, typowe zajęcia, miejsca pobytu, czas aktywności, stosunki z innymi postaciami mitologicznymi, stosowane przeciw diabłu środki ochronne. Wykorzystała jednostki frazeologiczne i paremiologiczne języka polskiego, ukraińskiego, rosyjskiego i białoruskiego.

⁵ Jako takie autorka potraktowała następujące motywy: diabeł antropomorficzny, diabeł jako przedstawiciel świata chtonicznego oraz diabeł w kontekście chrześcijańskim.

⁶ Zapowiedzią monografii był artykuł pt. „Antychryst” w polskiej leksyce i frazematyce dialektalnej (2011).

⁷ Zapowiedzią monografii był artykuł pt. *Obraz diabła w tekstach i frazeologii okresu baroku* (1998).

Małgorzaty Kułakowskiej i Barbary Greszczuk (1997).⁸ Pojedyncze frazemy były prezentowane przy okazji innych analiz językoznawczych, np. w artykule Anny Pajdzińskiej *My, to znaczy... Z badań językowego obrazu świata* (2001) czy Anny Tyrpy *Wyrażenia i przysłowia z komponentem „wart” – „warto” – „wartość”. Przyczynek do poznania hierarchii wartości Polaków* (2004). Część przysłów z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ przywołała w swojej książce pt. *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej* Regina Wyżkiewicz-Maksimow (2012). Brakowało jednak całościowego opracowania tej grupy frazemów w ujęciu antropocentrycznym.

Badania, które podjęłam, mieszczą się w obrębie lingwistyki kulturowej, etnolingwistyki, współcześnie rozwijanego nurtu badań, w środowisku językoznawców lubelskich zapoczątkowanego przez Jerzego Bartmińskiego, Annę Pajdzińską i Ryszarda Tokarskiego. Podczas prowadzonych analiz, których celem było opisanie aspektu antropocentrycznego ujawniającego się w wybranej grupie frazemów, wykorzystywałam semantyczną perspektywę opisu, wzorowaną na metodologii językowego obrazu świata, którą starałam się łączyć z perspektywą pragmatyczną.

II. Etapy analizy i wnioski z badań

1. Sacrum we frazematyce z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ

W tekście, otwierającym cykl artykułów poddawanych ocenie, zatytułowanym *Diabeł tkwi... we frazeologii* (2011) omówiłam jak we frazematyce z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ przejawia się sacrum, rozumiane jako sfera wartości religijnych. Pole obserwacji zostało tu zawężone do tych elementów sacrum, które wyraźnie osadzone są w profanum, w ziemskiej doczesności. Porządek analizy wyznaczyły elementy sacrum przywołane w poszczególnych frazematkach: 1. osoby (święty, ksiądz/ pop, zakonnik/ mnich, kapucyn, pustelnik, organista, kościelny/ zakrystian, księża kucharka/ gospodyni), 2. przedmioty (*boża męka*/ krzyż, figura, woda święcona, kadzidło), 3. czynności (modlitwa/ pacierz, nabożeństwo, msza, roraty, chrzest, odpust, pokuta, poświęcić, dać na ofiarę, zapalić świeczkę), 4. miejsca (kościół, kaplica, Częstochowa/ częstochowska góra/ Kochawina. święte miejsce, dzwonnica). Analiza wykazała, że z jednej strony – dwie płaszczyzny: to, co „święte” i to, co „diabelskie” są wyraźnie od siebie oddzielone, a taki porządek traktowany jest przez człowieka jako oczywisty, niezmienny (co konceptualizowane jest jako: ‘diabeł zawsze będzie diabłem’), zaś z drugiej strony – obie płaszczyzny częściowo się zazębiają, w wyniku tego, że diabeł przedostaje się do sfery sacrum (tak zostało to przedstawione w warstwie obrazowej frazemów). Zaburzenie wspomnianego wyżej porządku nie znajduje akceptacji, człowiek traktuje je z dystansem, mówi o nim, wykorzystując humor i ironię. Zgodnie z powszechnym przekonaniem diabeł wkraczający w sferę sacrum (zatem „niediabelski”, „zafałszowany”, zakamuflowany) jest bardziej niebezpieczny, groźniejszy dla człowieka, co ilustruje formuła: najgorszy (jest) diabeł... Został on wykorzystany w celach

---

⁸ W artykule Iwony A. Ndiaye *Przekład związków frazeologicznych z nominacjami diabła w polskich tłumaczeniach powieści Michaiła Bułhakowa „Mistrz i Małgorzata”* (2012) omawiane frazemy były przedmiotem analiz glottodydaktycznych.

dydaktycznych, moralizatorskich, jako przestroga przed złem, grzechem (np. nadużywaniem alkoholu, zbytnim przywiązaniem do pieniędzy, fałszem i obłudą), które są wyraźnie pokazywane, piętnowane – tym wyraźniej, że we frazematyzacjach zostały ukazane na kontrastowym tle, jakim jest sacrum.

Kontynuację podjętych badań zawarłam w artykule naukowym *Boskie a diabelskie – na podstawie polskich przysłów i frazeologizmów (2011)*⁹. Analiza tu pomieszczona składa się z dwóch części. W pierwszej omówione zostały frazemy, w których jest mowa równocześnie o Bogu i o diable (w składzie frazemu występują jednocześnie oba komponenty), w drugiej – frazemy, w których zamiennie mówi się o Bogu lub o diable (następuje wymiana tych komponentów).

Pierwsza część analizy dotyczy (odzwierciedlonej w badanych frazematyzacjach) opozycji Bóg – diabeł, a precyzyjniej: tego, jak widzi tę opozycję, wyobraża ją sobie, konceptualizuje ją człowiek oraz jak siebie wobec niej sytuuje. Ten problem badawczy można ująć jako: człowiek wobec sacrum. Pojęcie sacrum jest tu jednak rozumiane szeroko, nie jest bowiem odnoszone tylko do sfery wartości religijnych związanych z Bogiem (jak w poprzednim artykule), ale także do mityczno-magicznego obrazu wszechświata zawartego w folklorze (por. Wójtowicz 2016: 43), w którym wyróżniane jest sacrum pozytywne (Bóg i to, co z Nim związane) oraz sacrum negatywne (diabeł i inne demony)¹⁰. We frazematyzacjach zagadnienie sacrum pozytywne (Bóg) a sacrum negatywne (diabeł) zostało zobrazowane nie tylko jako wyraźne rozgraniczenie „boskiego” i „diabelskiego” (klarowny porządek, prosta kategoryzacja rzeczywistości – nie tylko rzeczywistości nadzmysłowej), ale również jako zacieranie się granicy między „boskim” a „diabelskim”. By szczegółowo przedstawić to zagadnienie, posłużyłam się kilkoma formułami: BÓG I DIABEL; BÓG A DIABEL; BÓG ALBO DIABEL; DIABEL ZAMIAST BOGA; I BÓG, I DIABEL; ANI BÓG, ANI DIABEL; BÓG PONAD DIABLEM, które przedstawiają konstatacje, wybory i postawy człowieka, przede wszystkim moralne (człowiek między dobrem a złem).

O zaburzeniu prostego porządku: „boskie” osobno, „diabelskie” osobno można mówić również w przypadku nacechowanych ekspresywnie frazematyzacji, w których dochodzi do wymiany komponentu ‘diabeł’ na komponent Bóg. Owa wymiana może być podyktowana nie tylko silnymi emocjami mówiącego, ale również (w niektórych przypadkach) może być wynikiem eufemizacji nazwy demona zła.

W dwóch omówionych powyżej artykułach starałam się pokazać, że „diabelskość” służy człowiekowi nie tylko do porządkowania świata (dobro – zło), ale także do mówienia o sobie, do opisywania samego siebie.

---

⁹ Por. Anna Krawczyk-Tyrpa (1996). W tomie pokonferencyjnym autorka opublikowała artykuł *Wołanie do Boga (polskie formuły ludowe)*, zob. Anna Krawczyk-Tyrpa (1997).

¹⁰ „[...] czyste i nieczyste to nie dwa odrębne rodzaje, lecz dwie odmiany jednego rodzaju, który obejmuje wszystko, co sakralne. To dwie odmiany sacrum – jedna dobra, druga zaś szkodliwa” (Durkheim 2010: 352).

2. Obraz człowieka we frazemach z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ

Kolejnym zadaniem badawczym, jakie przed sobą postawiłam, była rekonstrukcja obrazu człowieka¹¹ wyłaniającego się z frazemów z komponentem ‘diabeł’, ‘diabelski’. Na ów obraz składa się m.in. fizyczność, cielesność człowieka. Przeanalizowałam ją w artykule naukowym *O człowieku w aspekcie fizycznym – na podstawie jednostek frazeologicznych z komponentem „diabeł”* (2015). Frazeologizmy z wybranego pola leksykalno-semantycznego budują w miarę pełny obraz człowieka w tym aspekcie. By go przedstawić, zastosowałam onomazjologiczne ujęcie materiału, nawiązujące do tego, które zaproponowali Anna Tyrpa i Maciej Rak (2010: 352-353). Podczas rekonstruowania obrazu człowieka w aspekcie fizycznym zasadniczą rolę odegrały trzy elementy: 1. wygląd, 2. fizjologia oraz 3. zdrowie. I tak w artykule zaprezentowane zostały frazeologizmy nazywane: Ad. 1. a) ogólne wrażenie dotyczące wyglądu człowieka (brzydota, uroda, cechy wyglądu związane z płcią, cechy wyglądu związane z wiekiem), b) wzrost, tuszę, c) ułomności ciała, kalectwo, d) cechy wyglądu związane z twarzą (wyraszczenie, ciemna karnacja, włosy [czarne, rude], brak zarostu, niedoskonałości cery, oczy [zez, iskierki w oczach, sztuczne rzęsy], wydatny nos, e) ubiór (niechlujny, brudny, dziwaczny, elementy ubioru [suknia, kierzec]; Ad. 2. a) zmysły [węch, słuch], b) potrzeby seksualne [nadmierne, w starszym wieku], c) odczuwanie głodu; Ad. 3. siłę fizyczną, krzepę.

Jak się okazało, diabelski wymiar w spetryfikowanych połączeniach wyrazowych zyskały te cechy człowieka, które nie znajdują aprobaty otoczenia (tj. innych ludzi), a kojarzone są z brzydotą, kalectwem, brudem, tym, co w powszechnej opinii nienaturalne, śmieszne, dziwaczne, kulturowo obce. Ponadto zachowania i działania człowieka związane z seksualnością, które mogą prowadzić do grzechu i wykraczają poza ogólnie przyjętą normę. Frazeologizmy z komponentem ‘diabeł’, ‘diabelski’ służą jednak nie tylko do opisu cielesności postrzeganej i wartościowanej negatywnie (np. posiadanie zęba, ospowatej, dziobatej twarzy, dużego, wydatnego nosa, rudych włosów, bycie kulawym), ale również – chociaż rzadziej – do opisu cielesności postrzeganej i wartościowanej pozytywnie (atrakcyjny wygląd, piękne ciało, dobry węch, dobry słuch, siła fizyczna, krzepa).

Innym aspektem składającym się na obraz człowieka są wykonywane przez niego czynności oraz podejmowane działania, zostały one opisane w artykule *O aktywności człowieka – na podstawie jednostek frazeologicznych z komponentem ‘diabeł’* (2014). Na płaszczyźnie obrazowej frazemów z diabłem skojarzono nie tylko poszczególne realizacje aktywności człowieka, ale również brak aktywności, jego bierność w tym zakresie. Wiąże się to z przekonaniem (we frazemach zawartym), że niektórych czynności i działań nie warto podejmować, ponieważ są albo niemożliwe do wykonania (niewykonalne), albo mimo starań człowieka i tak zakończą się niepowodzeniem. Frazeologizmy wyrażające aktywność człowieka zostały pomieszczone w trzech wydzielonych semantycznie grupach: 1. sposób wykonywania czynności oraz okoliczności podejmowanych przez człowieka działań, 2. poszczególne czynności, 3. skutki działań. Frazeologizmy pierwszej grupy nazywają działania podejmowane przez człowieka nagle, niespodziewanie, wykonywane szybko, rzadziej – powoli, hałaśliwie,

---

¹¹ Obraz człowieka odzwierciedlony we frazeologii zoonimicznej przedstawiła Joanna Szerszunowicz (2011).

czyli te, które znajdują się poza normą i nie mają wartości (świadczy o tym brak przygotowania, zbyt ni pośpiech, ale też zbyt powolność, nieprzyjemny dla człowieka hałas). Znamiennym jest, że w jednym z przysłów została sformułowana zachęta do wykonywania czynności w odpowiednim czasie i w sprzyjających okolicznościach. Frazemy grupy drugiej nazywają różnorodne zachowania, czynności i działania człowieka: gwizdanie; patrzenie przez dziurkę od klucza; gadulstwo; głośne zachowanie, wrzeszczenie; śmianie się; milczenie; szeptanie; taplanie się w wodzie; bicie; skakanie; bycie ruchliwym; założenie nogi na nogę i poruszanie nią, poruszanie nogami podczas siedzenia; jedzenie; picie alkoholu; tańczenie; granie w karty, na loterii; palenie fajki; zażywanie tabaki; pilnowanie czegoś lub kogoś; chowanie się przed kimś lub przed czymś; unikanie, omijanie z daleka czegoś lub kogoś; zagładanie gdzieś ostrożnie, z daleka. Frazemy trzeciej grupy nazywają skutki działań człowieka, którymi są tu niepowodzenie i skutki odbiegające od oczekiwań, a także niemożność odnalezienia czegoś, co zostało zagubione. W powszechnym odbiorze zyskują one ujemną ocenę.

Rozważania na temat charakteru człowieka znalazły swoją publikacyjną odsłonę w dwóch tekstach. W pierwszym, zatytułowanym „*Ś* *ciebie mo diabol pociechę*”. *O charakterze człowieka na podstawie frazeologizmów i paremii z pola leksykalno-semantycznego <DIABEL> (2016)* zajęłam się sposobami wyrażania i obrazowego przedstawiania znaczenia ‘ktoś jest złym człowiekiem’. Pole obserwacji zawęziłam do frazematyki gwarowej, zaznaczając jednakże, że wiele spośród prezentowanych jednostek ma poświadczenia również w języku ogólnym (standardowym). Znaczenie ‘ktoś jest złym człowiekiem’ w analizowanych frazemach jest konceptualizowane jako: KTOŚ JEST TAKI JAK DIABEL; KTOŚ JEST GORSZY NIŻ DIABEL; KTOŚ JEST DIABŁA WART, czyli ‘nie nie wart’; KTOŚ JEST DIABŁEM; KTOŚ JEST DZIEŁEM DIABŁA; KOGOŚ DIABEL KUSI/ KTOŚ ULEGL POKUSOM DIABŁA; KTOŚ JEST ZDOBYCZĄ/ ŁUPEM DIABŁA; KTOŚ JEST WŁASNOŚCIĄ DIABŁA; KTOŚ ODDAŁ DUSZĘ DIABŁU; KOGOŚ DIABEL OPĘTAŁ; W KOGOŚ DIABEL WSTĄPIŁ; KTOŚ ZADAŁ KOMUŚ DIABŁA; W KIMŚ DIABEL SIEDZI/ KTOŚ MA DIABŁA W SOBIE; KTOŚ MA DIABŁA ZA SKÓRĄ/ POD SKÓRĄ/ ZA USZAMI; KTOŚ MA DIABŁA ZA KOLNIERZEM/ W KAPTURZE/ W ZANADRZU; KTOŚ JEST KREWNYM DIABŁA; KTOŚ JEST PRZYJACIELEM DIABŁA; KTOŚ JEST Z DIABŁEM NA TY; KTOŚ ZADAJE SIĘ Z DIABŁEM; KTOŚ MA SPÓŁKĘ/ GOSPODARZY Z DIABŁEM; ZA KIMŚ DIABEL CHODZI; Z KOGOŚ DIABEL SIĘ CIESZY. Źródłem części spośród przedstawionych konceptualizacji są codzienne doświadczenia człowieka, kontakty międzyludzkie, natomiast pozostałe konceptualizacje nawiązują do ludowych przekonań wierzeniowych (znanych również z literatury kościelnej, np. opętanie człowieka przez diabła). Frazemy realizujące owe schematy wyobrazeniowe opisują złego człowieka, wyrażają negatywną ocenę jego postępowania, a także przestrzegają (zwłaszcza przysłówia) – nie tyle przed kontaktem z diabłem, co ze złem, które diabeł symbolizuje.

W drugim artykule naukowym, jak zapowiada jego tytuł, zostały przedstawione poszczególne cechy charakteru: *Frazemy z pola leksykalno-semantycznego DIABEL wyrażające i opisujące cechy charakteru człowieka (2018)*. W analizowanych frazemach

cechy osobowości wyrażone zostały albo bezpośrednio, tj. przy użyciu przymiotnikowych oraz rzeczownikowych nazw cech (np. *uporny* ‘uparty’, *hardy*, *chciwy*; *upór*, *pycha*, kasz. *omřota* ‘skąpstwo’), a także nazw „nosicieli” cech (np. *łgarz*, *hultaj*, *skąpiec*, *próżniak*), albo pośrednio, czyli poprzez opisywanie postaw, zachowań i działań ludzkich obrazujących dane cechy charakteru. O prezentowaniu cech osobowości w pośredni sposób można mówić również wtedy, gdy w danej sytuacji komunikacyjnej celowo przytaczane są przysłowia traktujące o postawach, zachowaniach i działaniach diabła. Bohaterem tych paremii jest diabeł, ale one same cytowane były z pamięci w określonych sytuacjach zapewne głównie po to, by opisać cechy charakteru danego człowieka (a nie cechy charakteru antropomorfizowanego diabła).

Analiza dowiodła, że wydzielenie poszczególnych cech charakteru jest nierzadko trudne, bowiem decydują o nich niuanse znaczeniowe, np. *pewny siebie*, *wyniosły*, *pyszny*, *zarozumiały*. Ważną rolę odgrywa tu też przyjęty punkt widzenia, np. działanie w tym samym czasie „na dwie strony”, hołdowanie jednocześnie dwóm skrajnie różnym ideom przez jednych będzie traktowane jako dowód obłudy, dwulicowości i nie będzie akceptowane, a przez innych – jako dowód zapobiegliwości, przezorności, cechy charakteru raczej powszechnie akceptowanej (jedni będą to zachowanie oceniać przede wszystkim z moralnego, drudzy z pragmatycznego punktu widzenia). Podobnie upór, nieustępliwość bywają rozumiane jako: z jednej strony – wytrwałość i cierpliwość w dążeniu do celu, z drugiej strony – zawziętość, natomiast spryt jako mądrość, inteligencja lub jako przebiegłość.

Diabelski wymiar zyskały nie tylko negatywnie, ale i pozytywnie wartościowane cechy charakteru człowieka (zdarza się, że opozycyjne wobec siebie). Ocena danej cechy (pozytywna lub negatywna) oparta jest na zasadach kodeksu moralnego, ale wynika także z pragmatyzmu, życiowej mądrości. Powszechnie akceptowane są te cechy charakteru, dzięki którym można zbudować poprawne relacje w grupie, w danej społeczności: cnotliwy, postępujący etycznie, moralnie, zgadzający się na kompromis, posiadający dar przekonywania, a także pokonać różne przeciwności losu: zaradny, umiejący wszystkiemu podołać, mądry, inteligentny, zapobiegliwy, przezorny, nieulękliwy, odważny, pewny siebie. Nie zyskują natomiast akceptacji te cechy charakteru, które przeszkadzają w ich budowaniu i utrzymywaniu, a z czasem mogą doprowadzić do zerwania międzyludzkich relacji: niepokorny wobec innych, nie idący na kompromis, nieustępliwy, zawzięty, uparty, zupełnie wolny od wpływu innych ludzi, indywidualista, hardy, dumny, wyniosły, pyszny, zarozumiały, wścibski, ciekawski, kłótniwy, mściwy, przebiegły, dwulicowy, nieszczerzy, obłudny, skąpy, rozrzutny, niezdecydowany, mający zmienny gust, kapryśny, taki, któremu trudno dogodzić, ciągle niezadowolony, malkontent. Zaprezentowane podczas analizy cechy charakteru, które wykraczają poza kodeks moralny odwołujący się do moralności chrześcijańskiej i Dekalogu to: zachłanny, chciwy, kłamliwy, oszust, złodziej. Tu trzeba też zaliczyć pychę oraz lenistwo, które w religii chrześcijańskiej zaliczane są do siedmiu grzechów głównych. Również te cechy z punktu

widzenia grupy, społeczności, której członkowie pragną utrzymać poprawne relacje międzyludzkie, nie są pożądane i akceptowane.

Za pomocą frazemów z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ wyrażane są też trzy dość powszechne przekonania bazujące na zdroworozsądkowej, potocznej wiedzy: 1. cechy charakteru człowieka trudno ukryć, a także trudno zmienić, zwłaszcza jeśli są nimi negatywne cechy charakteru, 2. cechy charakteru często przekazywane są z pokolenia na pokolenie (z matki na córkę), 3. zło bywa dla człowieka bardziej pociągające i fascynujące, niż dobro.

Kolejnym zagadnieniem wpisującym się w nadrzędny temat „obraz człowieka” są relacje międzyludzkie. Zostały one przeze mnie przeanalizowane w pewnym tylko aspekcie, zasygnalizowanym w tytule artykułu *„Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle” – o diable i komunikacji między ludźmi (na podstawie polskich przysłów i frazeologizmów) (2011)*. Porozumienie między ludźmi wydaje się być sytuacją naturalną, spodziewaną i oczekiwaną przed człowiekiem – zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę obiegowe opinie, ukazujące potoczny, zdroworozsądkowy światopogląd. Brak owego porozumienia jest dość powszechnie uznawany jako coś złego (pragmatyczny punkt widzenia). Frazemy przedstawiają kilka rodzajów sytuacji, dla których charakterystyczny jest brak porozumienia między ludźmi (prowadzący nierzadko do zerwania komunikacji między nimi), zostały one zobrazowane z wykorzystaniem diabła.

Diabeł wywołuje, podsycza spory i kłótnie – o charakterze prywatnym (m.in. kłótnie małżeńskie) oraz zawodowym (spory sądowe, prawnicze) – czerpie też z nich korzyści. Demon zła został przedstawiony jako ten, który doprowadza człowieka do gniewu, złości, irytacji (nierazko stanowiących początek sporu czy kłótni). Szczególną skłonność do poddawania się tym gwałtownym negatywnym emocjom mają kobiety. Kobieta niemłoda, *baba* (z natury kłótniwa, złośliwa), ukazana tu jako narzędzie w rękach diabła, jest przez niego wykorzystywana do skłócania ludzi.

W artykule przedstawiłam również frazemy mówiące o zawieraniu małżeństwa oraz samym małżeństwie jako związku dwojga ludzi. Diabeł został wykorzystany, by obrazowo przedstawić świadczące o fałszu i nieszczerości ukrywanie swej prawdziwej natury przed przyszłą żoną/ przyszłym mężem (inne odczytanie tych frazemów: okres błogosławionego narzeczeństwa zestawiony został z życiem małżeńskim, w którym zaczynają pojawiać się problemy i trudy codzienności). Figura diabła posłużyła również do negatywnego wartościowania niektórych rodzajów małżeństw: 1. zawartych po długim „ociąganiu się” z podjęciem ostatecznej decyzji, 2. zawartych w późnym wieku, 3. zawartych przez osoby znacznie różniące się wiekiem, 3. małżeństw, w których dominuje żona. Diabeł został przedstawiony również jako ten, który prowokuje zdradę małżeńską – grzech przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu.

Brak porozumienia niszczy relacje między ludźmi związanymi wspólnotą interesów, również interesów o charakterze finansowym czy zawodowym. O relacjach międzyludzkich mających taki właśnie charakter traktuje cała grupa przysłów w artykule omówiona. Podczas podsumowywania wszystkich analiz w nim pomieszczonych, sformułowałam myśl, że biorąc pod uwagę obrazowanie zastosowane w wielu frazematkach, należy stwierdzić,

iż diabeł został w nich przywołany po to, by człowiek mógł „wytłumaczyć” swoje słabości wady, grzechy (gniew, złość, irytację, skłonność do intryg, kłótni, nieszczerłość, niegodziwość, podłość, skłonność do rzucania oszczerstw, skłonność do zdrady, brak miłości bliźniego), niejako zrzucić z siebie winę za niegodziwe postępowanie (i obarczyć nią diabła).

Przy okazji zajmowania się mechanizmem multiplikacji diabła, tj. zwielokrotnienia, pomnożenia diabła we frazematy, czego pokłosiem jest artykuł ***O liczbie diabłów – na podstawie polskich frazeologizmów i przysłów (2012)***, opisałam te jednostki, które służą człowiekowi do wyrażania emocji. Są nimi ekspresywne frazemy oddające różnorodne emocje – zarówno pozytywne (np. pozytywne zaskoczenie, zdumienie, podziw), jak i negatywne (np. zniecierpliwienie, gniew, złość). Owe emocje dzięki zastosowaniu multiplikacji diabła zostają we frazematy zintensyfikowane. Multiplikacja diabła odbywa się w nich z wykorzystaniem: 1. liczebników (określonych oraz nieokreślonych), 2. jednostek miar ilości (np. *kopa* '60 sztuk'), 3. jednostek miar objętości (np. *korzec*, *beczka*), 4. nazw jednostek wojskowych (np. *regiment*, *czambuł*) oraz 5. rzeczowników nazywających dużą, niepoliczalną ilość (np. *ćma* 'chmara, ciżba', *sfora* 'gromada psów myśliwskich').

Szczegółowej analizie poddano przekleństwa, używane dawniej w funkcji tzw. złych życzeń (realizacja magicznej funkcji języka), które z czasem stały się sygnałami negatywnych emocji. Objęła ona: 1. sposoby obrazowania w analizowanych frazematy znaczenia 'przeklinać' (różnorodne metafory), 2. rozbudowywane ciągi poszczególnych przekleństw.

Multiplikacja diabła we frazematy służy nie tylko do intensyfikacji funkcji ekspresywnej frazemu (podczas wyrażania emocji), lecz również do intensyfikacji znaczenia frazemu oraz do obrazowego przedstawiania niektórych znaczeń. Pojawia się także wtedy, gdy chodzi o zwrócenie uwagi na różnorodność diabelskich istot – gdy mowa jest o diablach różniących się miejscem zajmowanym w hierarchii postaci diabelskich, wiekiem czy działaniami w stosunku do człowieka. W niektórych frazematy multiplikacja diabła służy zbudowaniu efektu humorystycznego, a także rymu. Jako przejaw multiplikacji diabła potraktowałam zjawisko multiplikacji nazw diabła (tzn. w jednym frazematy występują dwie różne nazwy diabła), obserwowane w części analizowanych jednostek.

Rekonstrukcja obrazu człowieka we frazematy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ dowiodła, że jednostki te opisują człowieka w różnych aspektach (cielesność, aktywność, charakter, relacje z innymi ludźmi), są również wyrazem emocji, jakie przeżywa i stanów emocjonalnych, w jakich się znajduje.

3. Świat otaczający człowieka we frazematy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ

O antropocentryzmie frazematy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ można mówić nie tylko wówczas, gdy wykorzystywane są one do mówienia o człowieku, do nazywania różnorodnych aspektów jego życia, ale i wtedy, gdy służą mu do nazywania niektórych elementów świata, który go otacza. Starłam się to wykazać w dwóch artykułach naukowych, w których przedmiotem naukowego opisu uczyniłam nazwy semantycznie motywowane pojęciem DIABEŁ. W pierwszym z artykułów, pt. ***O „diabelskich” nazwach***

i nazwaniach (2014), przedstawiłam zarówno nazwy jedno-, jak i dwuwyrazowe, zaczynając od tych, które służą do określania ludzi (osób różnej płci, w różnym wieku) ocenianych negatywnie, rzadziej – pozytywnie. Zasadniczą część tego opracowania stanowią jednak dwuczłonowe określenia (w swoim składzie zawierające komponent ‘diabeł’ lub ‘diabelski’), które posłużyły do nazwania desygnatów z zakresu natury i kultury. Wiele z nich ma status nazw nieoficjalnych, zwyczajowych, ludowych. Wśród wieloczłonowych nazw (zaliczanych do frazemów) są: 1. ludowe nazwy roślin (z punktu widzenia rolnika będących chwastami, kłujących, mających niezwykle wygląd, odurzających, trujących, dawniej wykorzystywanych w magii), 2. ludowe nazwy grzybów (niejadalnych, trujących, o nietypowym wyglądzie), 3. nazwy leczniczych substancji otrzymywanych z roślin (sprzedawanych w aptece, wydzielających przykry zapach), 4. nazwy zjawisk w świecie roślin traktowanych jako anomalia (niezwykłych), 5. nazwy zwierząt, ryb, ptaków, owadów (o odstrasającym lub odrażającym wyglądzie, podobnych do diabła – rogi, czarna sierść lub barwa ciała, nocny tryb życia), 6. nazwy z zakresu anatomii zwierząt, 7. nazwy innych obiektów i zjawisk ze świata natury, 8. nazwanie z zakresu astronomii, 9. nazwy wytworów kultury materialnej, kultury społecznej oraz kultury duchowej. Motywacja semantyczna części spośród zaprezentowanych nazw jest dość klarowna – diabelski wymiar onimiczny zyskały te elementy świata otaczającego człowieka, które z punktu widzenia człowieka w ogóle lub rolnika gospodarza są: nieużyteczne (pragmatyzm), nietypowe, odrażające (odbiegają od normy), w jakimś zakresie podobne do diabła lub z diabłem kojarzone, bo związane z magią.

Nie wszystkie nazwy gatunkowe i nazwania mają przejrzystą motywację semantyczną. Ten fakt skłonił mnie do napisania kolejnego artykułu, stanowiącego kontynuację podjętych badań, zatytułowanego *Nazwy z zakresu kultury materialnej motywowane pojęciami z zakresu kultury duchowej* (2016). Poszerzyłam pole badawcze, ponieważ przedmiotem analizy stały się tu nazwy mieszczące się w obrębie kultury materialnej, które motywowane są trzema pojęciami z zakresu kultury duchowej, przy czym pierwsze z nich to DIABEŁ, dwa pozostałe zaś to ANIOŁ oraz BÓG. Wśród w sumie trzynastu nazw jedno- i wieloczłonowych motywowanych pojęciem DIABEŁ, poddanych analizie, znajduje się siedem nazw dwuwyrazowych spełniających warunek frazematyczności. Motywacja każdej z nich została w artykule szczegółowo przedstawiona. Ogólnie można powiedzieć, że stanowić ją mogą: 1. wierzenia oraz podania ludowe dotyczące diabła, np. jego wyglądu, miejsca przebywania, działań (motywacja tego rodzaju z czasem ulega zatarciu, zwłaszcza w świadomości użytkowników polszczyzny standardowej), 2. symbolika postaci diabła (diabeł jako symbol upadku moralnego), 3. cechy konotacyjne wyrazu *diabeł* ujawniające się we frazemach (maksymalizacja, intensywność, np. niezwykła siła: *ani diabeł [czegoś nie może zrobić] ‘nikt’*).

Analizy pomieszczone w obu wymienionych wyżej artykułach uwidocznily nie tylko onimiczny wymiar części frazemów z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ, ale i różnorodne motywacje „diabelskich” nazw i nazwań przez człowieka utworzonych.

4. Frazemy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ w przekazach reklamowych

Niektóre frazemy z pola leksykalno-semantycznego diabeł mają potencjał onimiczny, o czym świadczą między innymi tytuły publikacji naukowych (nie zawsze im poświęconych), np. Elżbieta Rybicka, *Nie taki diabeł straszny. Podręcznik frazeologii polskiej dla obcokrajowców*, Kraków 1990/1994¹².

Są również atrakcyjne dla twórców reklam – zwłaszcza te, które występują w polszczyźnie ogólnopolskiej. Ta obserwacja skłoniła mnie do napisania artykułu naukowego *Diabeł w reklamie – aspekt kulturowy i językowy (2016)*. Wśród wielu innych reklam przedmiotem analizy były – zrealizowane i prezentowane w Polsce – reklamy telewizyjne, w których wykorzystano frazemy z komponentem ‘diabeł’. W grze, którą z odbiorcą prowadzą twórcy reklam, ważną rolę odgrywa udosłownienie frazemu (defrazeologizacja jednostki). Analiza wykazała, że to zjawisko obejmuje nie tylko płaszczyznę słowną przekazu reklamowego (tak się dzieje w większości reklam), ale i płaszczyznę ikonyczną, wizualną. Przykładem kampania Banku Pocztowego dla klientów indywidualnych w trzech odsłonach *Gdzie diabeł mówi dobranoc* z 2013 roku, w której spotach pojawiły się również inne frazemy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ, szczegółowo w artykule opisane. Kolejnym zjawiskiem językowym obserwowanym w przekazach reklamowych jest modyfikacja frazeologizmu, często (tak jak w jednej z analizowanych reklam), podporządkowana treści przekazu, tj. będąca konsekwencją reklamowania tego właśnie, a nie innego produktu czy oferty.

W niektórych analizowanych reklamach występowanie postaci diabła nie jest autonomiczne, jest bowiem konsekwencją wykorzystania przez copywriterów frazeologizmu lub przysłowia z komponentem *diabeł*. Diabeł funkcjonuje tu prymarnie w aspekcie językowym, a dopiero wtórnie w aspekcie kulturowym. Polega to na tym, że diabeł jako postać pojawia się w scenie obrazującej (ilustrującej) znaczenie dosłowne frazeologizmu czy powiedzenia lub jego modyfikacji – co jest istotą prowadzonej na potrzeby reklamy gry językowej. W pozostałych przekazach reklamowych prymarnie wykorzystana została postać diabła, a nie wielocłonowa ustabilizowana jednostka językowa, w której wyraz *diabeł* występuje, co jednak w żaden sposób nie wyklucza jej użycia w przekazie reklamowym.

5. Opis frazemów z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ pod względem formalnym

W poszczególnych artykułach naukowych, tworzących cykl *Frazemy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ w polszczyźnie. Ujęcie antropocentryczne*, dość często były umieszczane uwagi na temat formy analizowanych frazemów – wynikające z prowadzonych badań. Natomiast w artykule „*Ni pies, nie bies*” – *jednostki frazeologiczne z komponentami ‘pies’ oraz ‘diabeł’ w polszczyźnie (2014)* zagadnienie formy (przede wszystkim wariantywności jednostek¹³) stało się kluczowym. Przedmiotem opisu były w nim

¹² Do tytułu tego podręcznika nawiązuje w swojej analizie glottodydaktycznej Maria Wtorkowska (2013).

¹³ Wariantywność w obrębie jednostek frazeologicznych z komponentem ‘diabeł’ oraz z komponentem będącym nazwą choroby została opisana przez Małgorzatę Berę w artykule *Jednostki z wyrażeniami „cholera” i „diabeł”*.

trzy grupy frazemów: 1. jednostki, w których równocześnie występują oba komponenty ('pies' oraz 'diabeł'), 2. warianty frazeologiczne (leksykalne), 3. synonimy frazeologiczne. Zwrócono uwagę na trudności pojawiające się podczas rozstrzygnięć dotyczących wariantów oraz synonimów frazeologicznych – w tej grupie frazemów. Analiza wykazała, że przyczyną powstania wariantu frazeologicznego w niektórych przypadkach bywa tabuizacja wyrazu *diabeł/ bies* (*pies* zamiast *diabeł/ bies*), w innych dążenie do intensyfikacji znaczenia i funkcji ekspresywnej frazemu (*diabeł* zamiast *pies*). Ten ostatni proces zachodzi również wówczas, gdy do jednostki wprowadzany jest dodatkowy komponent (dookreślający wyraz *pies*, np. *zgniły pies*, *sto psów*) lub jednostka jest jeszcze bardziej rozbudowywana (np. *Czy kogoś diabeł opętał?! → Czy pies go opętał, czy stara rybaczka zarzekła?!)* – co Anna Pajdzińska nazwała wariacją długości (Pajdzińska 2011). Opisane zjawiska pozwoliły ukazać pragmatyczny wymiar frazemów z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ (to jak *homo loquens* przekształca je dla zrealizowania określonych celów komunikacyjnych).

Dążąc do wyczerpującego opisu tematu sformułowanego w tytule cyklu artykułów naukowych *Frazemy z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ w polszczyźnie. Ujęcie antropocentryczne*, starałam się uwzględnić takie aspekty badawcze, które wybrany temat ukażą w sposób najpełniejszy. Tak też projektowałam poszczególne analizy należące do tego cyklu. Mam jednak świadomość, że nie wyczerpałam wszystkich możliwości opisu grupy frazemów wybranej do analizy. Ten fakt został potraktowany przeze mnie jako wyzwanie do kontynuowania badań, o czym świadczy nieopublikowany tekst *Miejsce jako kategoria językowo-kulturowa we frazematyce z pola leksykalno-semantycznego DIABEŁ*, który obecnie podlega procesowi recenzyjnemu w czasopiśmie „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”.

Przygotowany przeze mnie cykl artykułów może być wykorzystywany w dydaktyce uniwersyteckiej, głównie na kierunku filologia polska, w ograniczonym zakresie na kierunku kulturoznawstwo i wiedza o mediach.

Bibliografia prac przywoływanych w punkcie 4c Autoreferatu

Adamiec Dorota, 1998, *Obraz diabła w tekstach i frazeologii okresu baroku*, [w:] *Słowa w różnych kontekstach*, red. Stanisław Dubisz, Warszawa, Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa, s. 11-20.

Adamiec Dorota., 2007, *Frazeologia religijna okresu baroku (na tle tendencji kulturowych epoki)*, Kraków, Wydawnictwo Lexis.

Andrzejczak Henryka, 2007, „Zamiast anioła za nogi, złapał diabła za rogi” – polska frazeologia anielsko-diabelska, [w:] *Anioły i diabły wobec dzieci*, red. Janusz Stanek, Anna Kurzeja, Kraków, Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 103-127.

Anna Tyrpa, Maciej Rak, 2010, *Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej*, [w:] *Język polski – wczoraj, dziś i jutro...*, red. Barbara Czopek-Kopciuch, Piotr Żmigrodzki, Kraków, Wydawnictwo Lexis, s. 351-358.

Próba analizy semantycznej (1997) oraz Monikę Buławę – *Nazwy chorób epidemicznych w przekleciach gwarowych* (2016a), *Paralusz i inne „odmiany złośliwych diabłów”*, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej (2016b).

Bera Małgorzata, 1997, *Jednostki z wyrażeniami „cholera” i „diabeł”. Próba analizy semantycznej*, „Polonica”, t. XVIII, s. 125-140.

Bralewski Dariusz, 2005, *Czy przysłowie jest jednostką języka?*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. VII, red. Andrzej M. Lewicki, Lublin, Wydawnictwo Norbertinum, s. 9-24.

Buława Monika, 2016a, *Nazwy chorób epidemicznych w przekłęczach gwarowych*, „LingVaria” XI, nr 2 (22), s. 249-264.

Buława Monika, 2016b, *Paralusz i inne „odmiany złośliwych diabłów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. Maciej Rak, Kazimierz Sikora, Kraków, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, s. 229-249.

Chlebda Wojciech, 1991/2003, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu, wyd. 2 uzup. Łask, Oficyna Wydawnicza Leksem.

Chlebda Wojciech, 1993/2001, *Frazematyka*, [w:] *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, Wydawnictwo UMCS, s. 335-342. Pierwodruk: [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. II: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław, Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze”, s. 327-334.

Długosz Kazimierz, 2001, *Obraz diabła w języku i kulturze*, [w:] tegoż *Język, religia, kultura*, Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 158-168.

Długosz Kazimierz, 2007, *Językowy obraz diabła w przysłowiaach*, „Prace Filologiczne”, t. 53, s. 153-158.

Durkheim Émile, *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, przeł. i wstępem opatrzyła Anna Zadrożyńska, wstęp do wydania polskiego Elżbieta Tarkowska, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

Dziewońska-Kiss Dorota, Ráduly Zsuzsanna, 2013, *Obraz diabła w polskiej i węgierskiej frazeologii*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 58 (2), s. 313-319.

Gawęł Marta, 2015, *„Masz diabła kaftan!” – frazeologizmy zawierające leksemy: „bies”, „czart”, „diabeł”, „szatan”*, [w:] *Nowe zjawiska w języku, tekście i komunikacji*, t. V: *Frazeologizmy*, red. Iwona Kosek, Renata Makarewicz, Katarzyna Zawilska, Olsztyn, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 48-55.

Głazewski Jacek, 2010, *Diabeł tkwi w... przysłowiaach*, „Przegląd Powszechny”, nr 3 (1063), s. 75-80.

Iwczenko Jarosława, 2005, *Funkcje oraz predykaty diabła we frazeologii polskiej i ukraińskiej. Rekonstrukcja wyobrażeń ludowych*, [w:] *Folklor w badaniach współczesnych*, red. Adrian Mianeki, Agnieszka Osińska, Luiza Podziwska, Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 211-217.

Івченко Ярослава А., 2007a, *Образ чорта у польській фразеологічній та пареміологічній картині світу*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. Wojciech Chlebda, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 213-218.

Iwczenko Jarosława, 2007b, *Postać diabła we frazeologii i paremiologii polskiej i wschodniosłowiańskiej*, Lublin, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej – niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. Jana Adamowskiego, manuskrypt.

Iwczenko Jarosława, 2008, *Pan w zielonym stroju. Diabeł w paremiologii i frazeologii łużyckiej*, „Lětopis. Časopis za rěč, stawizny a kulturu Łužiskich Serbow”. „Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur”, s. 126-135.

Iwczenko Jarosława, 2009, *Diabeł we frazeologii polskiej i rosyjskiej. Motywy główne*, „Acta Polono-Ruthenica”, t. 14, s. 385-396.

Kaczan Anna, 2005, *Obraz anioła i diabła w przysłowiaach i frazeologizmach*, [w:] *Humanista wobec tradycji i współczesności. Prace z etnolingwistyki i logopedii*, red. Sebastian Wasiuta, Marta Wójcicka, Lublin, Wydawnictwo UMCS, s. 71-83.

Krawczyk-Tyrpa Anna, 1996, *„Dzierży Pónbuczka za nogi, a diabła za rogi”. Analiza porównawcza ludowej frazeologii „boskiej” i „diabelskiej”*, [w:] *Frazeologia a religia. Tezy referatów międzynarodowego sympozjum naukowego, Opole, 4-6 września 1996 r.*, red. Wojciech Chlebda, Stanisław Kochman, Opole, Wydawnictwo PRO, s. 85.

- Krawczyk-Tyrpa Anna, 1997, *Wołanie do Boga (polskie formuły ludowe)*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. II: *Frazeologia a religia*, red. Andrzej M. Lewicki, Wojciech Chlebda, Warszawa, Wydawnictwo Energeia, s. 247-252.
- Krawczyk-Tyrpa Anna, 2001, *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Kułakowska Małgorzata, Greszczuk Barbara, 1997, *Frazeologia demoniczna w utworach religijnych do XVII wieku*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. II: *Frazeologia a religia*, red. Andrzej M. Lewicki, Wojciech Chlebda, Warszawa, Wydawnictwo Energeia, s. 253-262.
- Ndiaye Iwona A., 2012, *Przekład związków frazeologicznych z nominacjami diabła w polskich tłumaczeniach powieści Michaiła Bulhakowa „Mistrz i Małgorzata”*, „Acta Neophilologica” 14/2, s. 159-176.
- Николаева Елена К., 1997, *Мифологические оппозиции типа „Bóg – diabeł” в польской фразеологии*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. II: *Frazeologia a religia*, red. Andrzej Maria Lewicki i Wojciech Chlebda, Warszawa, Wydawnictwo Energeia, s. 263-267.
- Nowakowska Alicja, 2001, *Zestawienie – termin – frazeologizm*, [w:] *Współczesna leksyka*, red. Kazimierz Michalewski, cz. 2, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 33-40.
- Pajdzińska Anna, 1990/2006, *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, [w:] *teżże Studia frazeologiczne*, Łask, Oficyna Wydawnicza Leksem, s. 104-113. Pierwodruk: „Etnolingwistyka”, t. 3, s. 59-69.
- Pajdzińska Anna, 2001, *My, to znaczy... Z badań językowego obrazu świata*, „Teksty Drugie”, nr 1 (66), s. 33-53.
- Pajdzińska Anna, 2011, *Wariancja we frazeologii*, „Prace Filologiczne” LX, s. 217-223.
- Popławski Emil, 2011, „Antychryst” w polskiej leksyce i frazematyce dialektalnej, „LingVaria” VI, nr 2 (12), s. 127-139.
- Rak Maciej, 2016, *Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. Maciej Rak, Kazimierz Sikora, Kraków, Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, s. 89-108.
- Różańska Kinga, 2008, *Językowo-kulturowy obraz mocy piekielnych w rosyjskiej i polskiej frazeologii i paremiologii*, „Acta Polono-Ruthenica”, t. 13, s. 469-486.
- Skorupska-Raczyńska Elżbieta, 2008, *Językowy obraz diabła w polszczyźnie ogólnej*, [w:] *Szatan w religii i kulturze*, red. ks. Sławomir Bukalski, Szczecin, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 187-200.
- Szerszunowicz Joanna, 2011, *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Taranek Małgorzata, 2012, *Obraz diabła w węgierskiej frazeologii*, „Acta Philologica. Uniwersytet Warszawski. Wydział Neofilologii”, t. 42, s. 24-29.
- Treder Jerzy, 1989, *Piekło i moce piekielne*, [w:] tegoż *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym)*, Wejherowo, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wejherowskiej, s. 111-123.
- Treder Jerzy, 2000, *Czary, diabeł i złe moce*, [w:] tegoż *Kaszubi. Wierzenia i twórczość. Ze słownika Sychty*, zgromadził i ułożył Jerzy Treder, Gdańsk, Oficyna Czac, s. 152-160.
- Tyrpa Anna, 2004, *Wyrażenia i przysłowia z komponentem „wart” – „warto” – „wartość”*. *Przyczynek do poznania hierarchii wartości Polaków*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. VI, red. A. M. Lewicki, Lublin, Wydawnictwo Norbertinum, s. 33-45.
- Tyrpa Anna, Rak Maciej, 2015, *Założenia słownikowego opisu frazematyki gwarowej*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. X, s. 7-21.
- Wtorkowska Maria, 2013, *Polski i słoweński diabeł nie taki straszny...*, „Acta Universitatis Lodzensis”. „Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 20, s. 51-65
- Wójtowicz Magdalena, 2016, *Liczby a sacrum w folklorze polskim*, [w:] *Sacrum w kulturze tradycyjnej i współczesnej*, red. Jan Adamowski, Mariola Tymochowicz, Lublin-Wrocław, Wydawnictwo UMCS, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 43-54.
- Wyżkiewicz-Maksimow Regina, 2012, *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych, a ponadto dydaktycznych i popularyzatorskich

Prace dotyczące demonologii ludowej oraz praca z zakresu angelologii

Zasadnicze miejsce w obszarze moich dociekań naukowych zajmuje słownictwo oraz frazeologia i paremiologia, które analizuję z wykorzystaniem perspektywy językowo-kulturowej. Dość dużą część dorobku naukowego stanowią publikacje, których tematem jest demonologia ludowa. Obok, pozyskanych ze słowników, danych językowych zostały w nich wykorzystane dane kulturowe, pochodzące z opracowań folklorystycznych i etnograficznych dokumentujących wierzenia ludowe. Oprócz monografii opublikowałam z tego zakresu sześć artykułów naukowych. W monografii *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne* (2004), będącej zmienioną wersją dysertacji doktorskiej, przedstawiłam wyekscerpowane z XIX- i XX-wiecznych drukowanych źródeł językoznawczych, etnograficznych i folklorystycznych polskie gwarowe nazwy istot demonicznych oraz nazwy z demonologią związane. Są nimi nazwy: demonów domowych, demona śmierci, demonów chorób epidemicznych, uroku (przyczyny choroby oraz choroby), osób zajmujących się leczeniem, zmory, upiora, czarownicy, demona zła – diabła, demonów polnych i zbożowych, demonów leśnych, demonów wodnych i brzegowych. Nazwy te przybliżają „świat nadzmysłowy ludu”, jak nazywali na przełomie XIX i XX wieku mitologię ludową folklorystów. Opisałam genezę nazw, procesy ich tworzenia (z uwzględnieniem językowych środków eufemizowania), jak również zapożyczenia do gwar. Przedmiotem zainteresowania uczyniłam również mechanizm przenoszenia nazwy, nierzadko związany ze zjawiskiem zastępowania poszczególnych istot demonicznych (wyspecjalizowanych w swych funkcjach) przez „uniwersalnego” diabła. Zwróciłam też uwagę na występowanie nazw istot demonicznych w utartych połączeniach wyrazowych (kłątwy, złorzeczenia, przekleństwa), a także na przekształcenia semantyczne nazw istot demonicznych (niektóre z czasem stały się pejoratywnymi określeniami ludzi).

Polskie gwarowe nazwy demonów domowych zostały przedstawione we wcześniejszym niż monografia artykule naukowym *Polska ludowa terminologia mitologiczna – demony domowe* (2002). Postać krasnoludka, a także do niego podobne istoty demoniczne, na tle polskiej demonologii ludowej prezentuje opracowanie naukowe *Krasnoludki a polska demonologia ludowa – nazwy krasnoludków* (2014). Wierzenia ludowe mieszkańców Polesia (jednego z największych w Europie obszarów bagnienno-leśnych) dotyczące diabła mają specyficzny wymiar. Traktuje o nich artykuł naukowy *Poleski diabeł – próba charakterystyki etnograficznej i językoznawczej* (2005). Kolejna publikacja, z 2013 roku, w ujęciu językowo-kulturowym przedstawia demonologię Gorców (Zagórza). Nosi tytuł *Diabeł i inne demony grasujące niegdyś na ziemi gorczańskiej (zagórzańskiej)*.

Punktem wyjścia opracowania naukowego *Świat nadzmysłowy ludu w małej ojczyźnie Adama Mickiewicza* (2006) nie były materiały folklorystyczne i etnograficzne dokumentujące wierzenia ludowe z zakresu demonologii, lecz literackie utwory wieszcz. Posiłkując się zapisami *Słownika języka Adama Mickiewicza* pod red. K. Górskiego i S. Hrabca omówiłam

nazwy poszczególnych istot demonicznych, zwracając przy tym uwagę, że poeta preferuje nie gwarowe nazw demonów, a nazwy literackie, zdarza się, że sam tworzy owe nazwy, a także przekształca istniejące (morfologicznie i fonetycznie). Dość często też, zamiast nazwami poszczególnych demonów, posługuje się ich poetyckimi peryfrazami.

Demonologia ludowa – poprzez nazwy istot demonicznych i nazwy z demonologią związane – przejawia się nie tylko w leksyce polszczyzny (dialektalnej oraz ogólnopolskiej), ale i w jej zasobach frazeologicznych oraz paremiologicznych. Jeśli w słownictwie spośród wszystkich istot demonicznych najmocniejszy ślad pozostawił diabeł, to w spetryfikowanych połączeniach wyrazowych odnaleźć można ślady nie tylko diabła, ale i innych istot demonicznych. I to te ostatnie były przedmiotem opisu w artykule naukowym *Ślady wierzeń ludowych z zakresu demonologii odzwierciedlone w jednostkach frazeologicznych* (2016). Wspomniane istoty demoniczne to czarownica, zmora, wił, upiór, skrzaty, krasnoludki, boginki, mamuny, topielec, morowa zaraza, morowe powietrze, dusze pokutujące, widma, strachy, a także związany z postacią czarownicy urok. Ślady wierzeń demonologicznych z nimi związanych przejawiają się na różne sposoby – jako wierzenia w „czyste” postaci (ślady konkretnych przekonań), wykorzystywane są do do opisu człowieka, a także miejsc, stanów rzeczy, okoliczności, występują w humorystycznych powiedzeniach i rymowankach dziecięcych. W ostatnim przypadku są dowodem zanikania ludowych przekonań demonologicznych (we frazemie śladem ich śladem jest często jedynie sama nazwa istoty demonicznej, pozbawiona kontekstu wierzeniowego).

Zainteresowanie angelologią wynikało z moich dociekań naukowych dotyczących demonologii. Podjęłam badania z zakresu angelologii ukierunkowanej językowo-kulturowo, ich wyniki zostały opublikowane w artykule *Anioł w świetle frazeologii i paremiologii* (2016). Wykorzystując odpowiednie kategorie (fasety), przedstawiłam obraz anioła odzwierciedlony w polskich frazeologizmach i przysłowiach. Zwróciłam uwagę na różne punkty widzenia, z wykorzystaniem których ów obraz jest w polszczyźnie budowany. Przedmiotem opisu były m.in. jednostki, w których anioł jest zestawiany z diabłem. Oprócz obrazowania jednostek omówione zostały znaczenia oraz wartościowanie analizowanych frazemów.

Prace dotyczące stereotypów grup etnicznych

W obszarze moich naukowych zainteresowań znajdują się również stereotypy grup etnicznych. W artykule naukowym *Stereotyp Cygana w języku polskim* (2007) na podstawie danych wyekscerpowanych ze słowników polszczyzny ogólnej (współczesnych i historycznych) oraz słowników gwarowych, tj. etymologii etnonimów *Cygan* oraz *Rom*, ich definicji leksykograficznych, derywatów słowotwórczych, neosemantyzmów, frazeologizmów, a także przysłów, odtworzyłam stereotyp tej grupy etnicznej.

O kryteriach inności, obcości uwidoczniionych w stereotypach poszczególnych narodów oraz grup etnicznych pisałam w artykule naukowym *Stereotypy etniczne – kryteria inności, obcości* (2008). Są nimi: inny, niezrozumiały język; głośnie zachowanie; inny wygląd; brud i niechlujny ubiór; inna kuchnia; przykry dla otoczenia zapach; inna religia lub brak religii; konszachty z diabłem oraz właściwości demoniczne; oszustwo, nieuczciwość;

nieszczerość, fałszywość; przebiegłość, spryt, chytryść; upór, zawziętość. O stosunku do Innych, Obcych świadczą wartościowanie i oceny emocjonalne dopełniające ich charakterystyki opisowe, które na gruncie frazeologii i paremiologii uwidaczniają się jako wezwania do przemocy fizycznej wobec przedstawicieli innych grup etnicznych oraz pogarda wyrażana poprzez porównanie człowieka (przedstawiciela innej grupy etnicznej) z psem lub świnią.

W tym nurcie badawczym mieści się również artykuł naukowy *Obraz innych grup etnicznych w paremiach – składniki poznawcze stereotypu. Na przykładzie stereotypu Niemca i stereotypu Cygana w polszczyźnie* (2017), w którym starałam się wykazać, że nawet składniki poznawcze stereotypu danej grupy etnicznej (o charakterze czysto opisowym) nierzadko zostają lub mogą zostać uwikłane w wartościowanie negatywne – a wynika to z przyjętego etnocentrycznego punktu widzenia, odgrywającego istotną rolę podczas budowania wizerunku Innego, Obcego.

Prace dotyczące „małej ojczyzny”

Osobną grupę publikacji w moim dorobku stanowią trzy artykuły naukowe poświęcone zagadnieniu „małej ojczyzny”. W pierwszym, zatytułowanym *Pieśni ludowe z Suszca i okolic* (2014), opisałam jak rodzinna miejscowość, ale również sąsiednie miejscowości, a także „daleki świat” widziane są z perspektywy mieszkańca Suszca. W tym celu przeanalizowałam słownictwo tekstów pieśniowych pochodzących z tego terenu, zarówno leksykę apelatywną, jak i *nomina propria* (przede wszystkim toponimy). Omówiłam kwestię idealizacji „małej ojczyzny” i jej mieszkańców. Podczas analizy wykorzystałam językowo-kulturową kategorię *my – oni*.

Przygotowując drugi artykuł naukowy, znacznie rozszerzyłam perspektywę opisu świata traktowanego jako „mała ojczyzna” (poprzednio: wieś leżąca na Górnym Śląsku, teraz: cały Śląsk). Materiałem badawczym uczyniłam tym razem spetryfikowane połączenia wyrazowe pochodzące z gwar śląskich zawierające komponent toponimiczny. Stanowiły go nazwy miejscowości i ich części (przysiółków wsi i przedmieść miast), czyli ojkonimy, nazwy szczytów górskich (oronimy), nazwy rzek (hydronimy), a także derywowane od ojkonimów formacje rzeczownikowe (nazwy mieszkańców) oraz przymiotnikowe. Tak powstała publikacja *„Mała ojczyzna” Ślązaka we frazeologizmach i przysłowiacz gwarowych (Śląsk Cieszyński, Górny Śląsk, Śląsk Opolski)* (2015). Analiza, która jej powstanie poprzedziła, pozwoliła na sprostowanie kilku błędnych informacji odnotowanych w źródłach leksykograficznych oraz opracowaniach z zakresu onomastyki, a dotyczących toponimów wchodzących w skład poszczególnych frazemów.

Swoistym dopełnieniem wspomnianej publikacji jest kolejny artykuł naukowy, w którym przedstawiłam – ukazane z punktu widzenia Ślązaka – miasta, krainy, regiony, państwa stanowiące w jego mniemaniu „resztę świata” (tj. świat leżący poza „małą ojczyzną”). Artykuł został zatytułowany *O śląskiej frazeologii i paremiologii toponimicznej – raz jeszcze* (2016).

Inne prace z zakresu lingwistyki kulturowej

Dość znaczną grupę wśród publikacji mojego autorstwa uwzględniających językowo-kulturową perspektywę badawczą tworzy osiem prac, w których tematami uczyniłam zagadnienia wiążące się z człowiekiem, takie jak lenistwo, praca, jedzenie, zdrowie, bogactwo, śmiech, prawda. W artykule naukowym *Jak mówimy o lenistwie? – na podstawie polskich przysłów i frazeologizmów* (2012) zrekonstruowałam obraz człowieka leniwego. Uwzględniłam takie aspekty jak: zachowanie leniwego, sposób traktowania go przez innych (pracujących), skutki, które niesie ze sobą postawa człowieka leniwego. Opisałam sposób konceptualizacji lenistwa w utartych połączeniach wyrazowych (lenistwo jako przykry dla innych zapach, jako choroba, jako nałóg, jako grzech oraz przyczyna grzechu). W potocznych, obiegowych opiniach wielu pokoleń Polaków na temat lenistwa, odzwierciedlonych we frazeologii i paremiologii, uwidacznia się życiowy pragmatyzm.

Językowy obraz jedzenia i pracy ukształtowany, jak pokazują przysłowia, nie tylko na podstawie doświadczenia życiowego wielu pokoleń, ale również pod wpływem Biblii, został zaprezentowany w artykule naukowym *O jedzeniu i pracy – na podstawie polskich przysłów* (2013).

O jedzeniu, ale w kontekście zdrowia pisałam w artykule naukowym „*Jedz, a bądź zdrowszy*” – *porady dotyczące jedzenia i zdrowia (na podstawie polskich przysłów i powiedzeń)* (2015). Pomieszczona w tej publikacji analiza ukazała dwojakie rozumienie słowa *jedzenie* (czynnościowe oraz substancjalne), a także bazujące na zdroworozsądkowej wiedzy przekonanie co do obustronnej zależności między jedzeniem a zdrowiem. Niektóre zalecenia dotyczące sposobu odżywiania się człowieka zawarte w przysłowia, mimo upływu czasu i wielu zmian kulturowych, nie straciły na swej aktualności.

Przedmiotem moich dociekań naukowych stał się również jeden z artefaktów, z jedzeniem związany, co doprowadziło do powstania publikacji *Obraz stołu w polszczyźnie* (2012). Obraz ów zrekonstruowałam na podstawie analizy etymologii, definicji leksykograficznych oraz utrwalonych w polszczyźnie połączeń wyrazowych z leksemem *stół*. W opisie zastosowałam układ fasetowy (przeznaczenie stołu, wygląd stołu). Z punktu widzenia szlachcica stół wyznacza (czy raczej potwierdza) status społeczny oraz jest miejscem, gdzie egzekwowane są zasady grzeczności, *savoir vivre*'u. Chłopski punkt widzenia to „pełny” stół traktowany jako nagroda za pracę. Pusty stół jest symbolem biedy i głodu. We frazeologii i paremiologii ze stołem kojarzone są dwa pojęcia waloryzowane dodatkowo: dom oraz życie. Stół odgrywa też niebagatelną rolę w obrazie rodziny.

Dychotomia charakteryzująca potoczną, zdroworozsądkową wizję świata (np. leniwy – pracowity) została ukazana również podczas analizy pomieszczonej w publikacji naukowej „*Gdybym był bogaty...*” – *obraz człowieka bogatego w polskich przysłowia* (2014). Podczas rekonstrukcji obrazu człowieka bogatego, zawartego w paremiach, uwidocznił się bowiem także (pośrednio) obraz człowieka biednego.

W artykule naukowym *Types of laughter – based on the analysis of Polish phraseologisms and proverbs* (2015), przetłumaczonym na języka angielski i wydanym

w publikacji książkowej o międzynarodowym zasięgu, zajęłam się rodzajami śmiechu, o których mowa w polskich frazeologizmach i przysłowia. Poszczególne rodzaje śmiechu najczęściej wyróżniane są ze względu na kryterium: jakie emocjonalne stany i reakcje za pomocą śmiechu są wyrażane. Ja zastosowałam inną klasyfikację, opartą na kryterium: jaka jest geneza śmiechu. Spetryfikowane połączenia wyrazowe dowodzą, że śmiech naturalny, spontaniczny (pozytywnie wartościowany) jest reakcją człowieka na coś, co – jego zdaniem – jest zabawne lub niedorzeczne. Śmiech nienaturalny, sztuczny, przyklejony do ust traktowany jest jako objaw udawanej (fałszywej) wesołości czy radości albo objaw „głupoty”, rozumianej jako upośledzenie intelektualne i psychiczne. Trzeci rodzaj śmiechu to śmiech, którego przyczyna dla zewnętrznego obserwatora jest nieznaną, tzw. śmiech wewnętrzny, czyli w istocie uśmiech.

By opisać wartościowanie wyrażone w jednostkach frazeologicznych z leksemem *kamień* (lub derywowanym od niego przymiotnikiem), wykorzystałam metodologię analizy składnikowej znaczenia. Mimo że kamień (element świata natury) wydaje się nie związany z człowiekiem, to jednostki frazeologiczne zawierające ten leksem (lub jego derywat przymiotnikowy) wyrażają wiele treści oraz wartościowań do człowieka się odnoszących, a dotyczą one: ciała, psychiki, uczuć, charakteru, moralności, czynności, stanów, powodzenia życiowego, stosunków międzyludzkich. Efektem tak zaprojektowanej i zrealizowanej analizy jest artykuł *Kamień a człowiek – wartościowanie we frazeologizmach z leksemem „kamień”* (2013).

Przedmiotem moich badań było również kluczowe dla rozważań filozoficznych pojęcie PRAWDA. Za cel postawiłam sobie zrekonstruowanie potocznego (nie naukowego) rozumienia tego pojęcia, materiałem badawczym stały się przysłowia i utrwalone językowo powiedzenia, w których potoczna racjonalność jest magazynowana. Tak powstał artykuł naukowy *Potoczne rozumienie pojęcia PRAWDA – analiza polskich przysłów* (2014).

Prace ze stylistyki

Pierwsze opracowanie z zakresu stylistyki, zatytułowane *Kobieta w poezji Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego* (2005) dotyczy tekstów poetyckich. Przywołałam w nim postacie kobiece, które zostały unieśmiertelnione na kartach wierszy poety (poczesne miejsce zajmuje wśród nich jego żona, Natalia). Opisałam językowe środki wykorzystywane w czasie budowania poetyckich wizerunków kobiet oraz metaforykę bazującą na słowie *kobieta*.

Analiza słownictwa cyklu kilkunastu nowel (wydanych w formie książkowej po raz pierwszy w 1881 roku) autorstwa, związanego z Krakowem pisarza i publicyisty, Michała Bałuckiego została opublikowana w artykule naukowym *Michał Bałucki „Typy i obrazki krakowskie” – realizm świata przedstawionego a realizm języka* (2002). Przedmiotem opisu były wiernie oddane ówczesne krakowskie realia, a także charakterystyczny dla mieszkańców Krakowa język.

Inne

W moim dorobku znajduje się artykuł naukowy, który nie należy do żadnego z wydzielonych obszarów tematycznych, pt. *Język w Małopolsce – osobliwości regionalne* (2005). Przedstawiam w nim fonetyczne, leksykalne oraz morfologiczne regionalizmy krakowskie. Inspiracją do napisania tego artykułu była konferencja organizowana przez Małopolskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Krakowie „Edukacja regionalna. Ziemia Krakowska”, na którą zostałam zaproszona.

Artykuły recenzyjne oraz recenzowanie publikacji w czasopismach międzynarodowych i krajowych

Jestem autorką pięciu artykułów recenzyjnych. Jeden dotyczy poradnika językowego K. Gąsiorek *Język polski? Nie taki trudny! czyli jak unikać kłopotów językowych*, (Kraków 2006). W pozostałych czterech ocenie zostały poddane monografie językoznawcze: M. Zarębiny, K. Gąsiorek *Świat wartości w języku studentów krakowskich przełomu wieków* (Kraków 2005), A. Tyrpy *Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich* (Kraków 2011), M. Pudy-Blokesz *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI w.)* (Kraków 2014), J. Szadury *Czas jako kategoria językowo-kulturowa w polszczyźnie* (Lublin 2017). Zrecenzowałam również jeden manuskrypt złożony do międzynarodowego czasopisma „Studia Slavica” XIX/1, Ostrava 2015.

Prace pod redakcją

Wysoko cenię sobie udział w pracach redakcyjnych. Byłam współredaktorem naukowym czterech monografii wieloautorskich, które wchodziły w skład serii wydawniczej „Dialog z Tradycją” – t. III: *Język – komunikacja – kultura*, red. naukowa R. Dźwigoł, I. Steczko, Kraków 2015, ss. 466; t. IV: *Język – komunikacja – kultura*, red. naukowa R. Dźwigoł, I. Steczko, Kraków 2015, ss. 420; t. VI: *Dawna i współczesna kultura funeralna*, red. naukowa I. Steczko, R. Dźwigoł, Kraków 2017, ss. 596; t. VII: *Dawna i współczesna kultura funeralna*, red. naukowa I. Steczko, R. Dźwigoł, Kraków 2018, ss. 458.

Dwukrotnie wchodziłam w skład redakcji tematycznej czasopisma naukowego – „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 167: „Studia Linguistica” IX, 2014, ss. 141; „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 210: „Studia Linguistica” XI, 2016, ss. 173.

Konferencje naukowe

Czynnie uczestniczę w życiu naukowym. Wzięłam aktywny udział w 14 międzynarodowych oraz 15 krajowych konferencjach naukowych. Wspólnie z pracownikami Katedry Lingwistyki Kulturowej i Komunikacji Społecznej Instytutu Filologii Polskiej włączałam się w organizację konferencji naukowych. Dwa razy pełniłam funkcję sekretarza konferencji (2013, 2016), raz współorganizatora otwartego posiedzenia Sekcji Etnolingwistycznej Komitetu Językoznawstwa PAN, które odbyło się w Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie w 2017 roku.

Działalność popularyzatorska

Staram się dzielić nabytą wiedzą oraz moimi zainteresowaniami naukowymi podczas wystąpień popularnonaukowych. Wygłosiłam pięć wykładów mających charakter popularyzatorski. W tym obszarze mojej naukowej aktywności mieści się również wywiad ze mną opublikowany w prasie, przeprowadzony po jednej z konferencji naukowych, w programie której znalazł się referat mojego autorstwa.

Działalność dydaktyczna

W obszar mojej działalności dydaktycznej, oprócz prowadzenia zajęć na studiach stacjonarnych, niestacjonarnych i podyplomowych, wpisuje się także promotorstwo pomocnicze doktoratu, który został pomyślnie sfinalizowany w listopadzie 2017 roku.

Zrecenzowałam wiele prac licencjackich oraz prac magisterskich. Podczas prowadzonych seminariów wypromowałam blisko 70 prac licencjackich oraz 8 magisterskich. Ich tematyka dotyczyła różnorodnych zagadnień: środowiskowych i zawodowych odmian polszczyzny, słownictwa i frazeologii tekstów literackich oraz przekazów medialnych (blogów internetowych), współczesnej chrematonimii, stereotypów językowych.

Udział w organizacjach naukowych

Wzbogacam swój warsztat naukowy, uczestnicząc w posiedzeniach organizacji naukowych. Od 2007 roku jestem członkiem Komisji Etnolingwistycznej Komitetu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, a po zmianie statusu Komisji – współpracownikiem Sekcji Etnolingwistycznej, a od 1994 roku członkiem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.

Działalność organizacyjna

Angażuję się w działalność organizacyjną w macierzystym Instytucie oraz na terenie Uczelni. Jestem członkiem Rady Naukowej Instytutu Filologii Polskiej oraz członkiem Kierunkowego Zespołu ds. Jakości Kształcenia w Instytucie Filologii Polskiej. Uczestniczę w pracach zespołów przygotowujących nowe programy studiów oraz specjalności w Instytucie Filologii Polskiej. Wielokrotnie byłam członkiem Komisji Rekrutacyjnej na kierunku filologia polska, kilkakrotnie jej sekretarzem (obecnie jestem członkiem Komisji Rekrutacyjnej na kierunku logopedia). Wiele razy sprawowałam funkcję opiekuna roku – na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych, na kierunku filologia polska oraz kulturoznawstwo i wiedza o mediach (obecnie jestem opiekunem II roku 2 stopnia na kierunku kulturoznawstwo i wiedza o mediach). W roku akademickim 2009/2010 oraz 2010/2011 byłam kierownikiem studiów podyplomowych *Komunikacja społeczna (retoryka – dziennikarstwo – public relations)*. Wybrano mnie w poczet członków Uczelnianej Komisji Wyborczej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie na kadencję 2008-2012.

Nagrody i wyróżnienia

Dwukrotnie otrzymałam nagrody rektorskie (przyznane przez Rektora Akademii Pedagogicznej w Krakowie): w 2003 roku Nagrodę zespołową III stopnia za pracę zbiorową pt. *Świat Michała Bałuckiego*, w 2005 roku Nagrodę indywidualną II stopnia za książkę pt. *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*.

Renata Dziwaj